

ІНТЕГРАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ
ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИINTEGRATION OF ECONOMICAL AND ECOLOGICAL POLICY
IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL SAFETY

Анатолій СТЕПАНЕНКО,
доктор географічних наук,
Державна установа «Інститут економіки
природокористування
та сталого розвитку Національної академії
наук України», Київ

Anatoli STEPANENKO,
Doctor of Geographical Sciences,
Public Institution «Institute of
Environmental Economics and Sustainable
Development of the National Academy of
Sciences of Ukraine», Kyiv

Висвітлено питання інтеграції економічної та екологічної політики, основні загрози національним інтересам і безпеці, взаємозв'язки між економічним зростанням і рівнем екологічної безпеки, вплив трансформації економіки на забезпечення інтеграції економічного та екологічного розвитку. Розкрито процес інтеграції екологічної політики в галузеві й регіональні структури з урахуванням стратегічної екологічної оцінки, залежність інтеграції економічного та екологічного розвитку від коеволюційних процесів, принципи збалансованого розвитку економіки й екології, перехід промислового комплексу на моделі екологічно орієнтованого розвитку та міжнародні стандарти екологічної безпеки. Обґрунтовано, що інтеграція економічного й екологічного розвитку є глобальною проблемою, оскільки вона актуальна для всіх держав і континентів, відіграє ключову роль у стимулюванні структурних проблем економіки на основі збереження і відтворення навколишнього природного середовища. Визначено основні напрями екологізації економічного розвитку і поліпшення екологічного середовища проживання людини.

Ключові слова: інтеграція, безпека, загрози, середовище, охорона, трансформація, коеволюція, збалансованість, екологізація, економізація.

Issues of integration of economic and ecological policy, main threats to national interests and national security, interrelations between economic growth and the level of environmental safety, impact of economic transformation on ensuring integration of economic and ecological development are discussed. The integration of ecological policy in the sectoral and regional structures with consideration of strategic environmental assessment, dependence of the integration of economic and ecological development from co-evolutionary processes, principles of balanced development of the economy and ecology, the transition of the industrial complex to the model of ecologically oriented development, and international standards of ecological safety are revealed. The main directions of ecologization of economic development and improvement of ecological environment of human habitation are determined.

Key words: integration, security, threats, environment, protection, transformation, co-evolution, balance, ecologization, economization.

Постановка проблеми. У багатьох країнах світу захист природи і розвиток економіки часто розглядаються як окремі й навіть суперечливі види діяльності. Це супроводжується негативними екологічними наслідками у зв'язку з недостатнім урахуванням можливих впливів на навколишнє природне середовище у процесі розробки економічної політики, стратегічного планування і проектування. Стає очевидним, що екологічні питання

неможливо вирішити лише виділяючи природоохоронну діяльність як пріоритетний напрям соціально-економічного розвитку, розглядаючи їх відокремлено від комплексу соціально-економічних і науково-технічних проблем. Зазначене стосується багатьох країн, у тому числі нашої держави. Економічний розвиток спричиняє збільшення обсягів шкідливих викидів, виснажливе і нераціональне використання природних ресурсів, посилення антропогенного навантаження на довкілля. Така ситуація потребує формування і

реалізації адекватної науково обґрунтованої економічної політики, спрямованої на збалансування екологічних і економічних цілей розвитку.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання інтеграції економічної та екологічної політики знайшли відображення в наукових працях М.І. Долішнього, В.С. Кравціва, В.М. Штуци, С.М. Рогача, М.А. Хвесика, І.А. Брижань, О.В. Половяна, В.А. Голяна та ін. Разом з тим у них недостатньо уваги приділяється інтеграції економічної та екологічної політики в дискурсі екологічної безпеки.

Відповідно, **мета статті** полягає в розробці питань інтеграції економічної та екологічної політики, поліпшення якості навколишнього природного середовища й екологічних умов проживання людини, формування збалансованої екологічно орієнтованої моделі розвитку економіки, гарантування екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Серед концепцій, спрямованих на вирішення економічних проблем в умовах обмеженості й виснаження природних ресурсів, провідне місце належить моделі екологічно орієнтованого розвитку, що сприяє одночасному розв'язанню двох ключових питань: забезпечення економічного розвитку та зниження негативного впливу на довкілля.

На міжнародному рівні екологічна політика спрямована насамперед на забезпечення скоординованих дій у сфері екологічної безпеки, установлення норм, правил і стандартів поведінки держав у цій сфері.

Під егідою ООН розробляється низка документів у цьому напрямі:

- узгоджені принципи екологічної інтеграції країн у світове співтовариство;
- єдина міжнародна система моніторингу навколишнього природного середовища;
- єдині методи оцінки стану природно-ресурсного потенціалу;
- єдині методи оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС);
- загальна методологія оцінки ризику виникнення і масштабів розвитку надзвичайних ситуацій (НС) та катастроф природного й техногенного характеру;
- уніфікована щодо кадрового складу та оснащення служба швидкого реагування на НС;
- міжнародні конвенції, угоди, правила та процедури, що забезпечують координацію

спільних дій у сфері оцінки ризику і впровадження заходів щодо запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і катастроф природного і техногенного характеру. Світовою спільнотою прийнято низку важливих документів у цій галузі [1, с. 22–23].

Більшість розвинених країн досягли позитивних результатів у системі раціонального природокористування і гарантування екологічної безпеки. Але методи вирішення екологічних проблем у них, незважаючи на спільний зміст, відзначаються певними особливостями, які відображають, з одного боку, специфіку механізму регулювання економіки, а з іншого – характерні ознаки механізму господарювання в кожній державі. Система регулювання сфери природокористування формується, виходячи з особливостей природно-ресурсного потенціалу, ступеня його освоєності, ефективності використання окремих складових та рівня антропогенної модернізації навколишнього природного середовища.

До цього часу не існує однозначного тлумачення характеру взаємозв'язків між економічним зростанням і рівнем екологічної безпеки. Погляди вчених на цю проблему значно відрізняються, часто набувають полярних форм, що ускладнює можливість розроблення взаємоприйнятної концепції, екологічно безпечного розвитку цивілізації. Спільною домінантою теоретичних підходів до питання оптимізації взаємодії суспільства і природи є визнання факту зростання антропогенного впливу на довкілля і, як результат, зменшення асиміляційного потенціалу екосистем, тобто рівня їх здатності до самовідновлення. Саме тому функцією регулятора природної системи в теперішній ситуації може виконати суспільство [2, с. 23–24].

В Україні сформована нормативно-правова база охорони навколишнього природного середовища, яка нараховує понад 300 законів і підзаконних актів, однак вона складна для впровадження, суперечлива й тому неефективна за результатами реалізації.

Забезпечення інтеграції економічного й екологічного розвитку значною мірою залежить від трансформації економіки, структурні зміни в якій відбуваються незалежно від її стану. При цьому в одних випадках такі зміни відіграють роль структурного обмеження зростання, а в

інших – утворюють передумови для швидкого піднесення. Структурні трансформації також є причиною кризи економіки, подолання якої можливе завдяки змінам у складі рушійних сил і джерел зростання економіки.

Основними видами структурних зрушень в економіці є: технологічні, що визначають появу принципово нових класів технічних засобів, котрі стають основою нового господарського укладу; інституційні, об'єктами яких є локальні системи економічних інституцій та інститутів,

галузева та адміністративна структури; відтворювальні, пов'язані із зміною пропорцій секторів, сфер і сегментів національної економіки; просторові, що детермінують визначення та зміщення меж територіально-виробничих комплексів (кластерів), регіонів й економічних зон [3, с. 4]. Зазначені трансформації сприяють екологізації економіки, зниженню рівня екологічних небезпек, підвищенню стійкості економіки та забезпечують сталий розвиток (рис.).

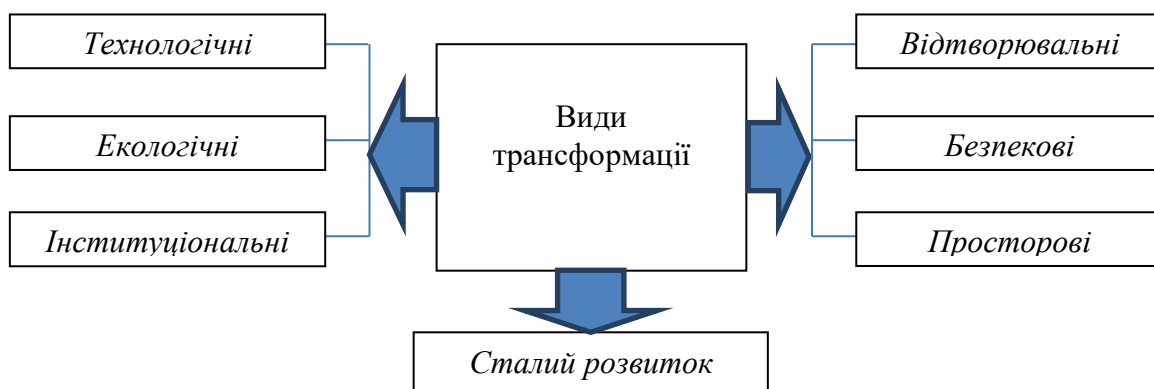

Рис. Основні види трансформації економіки в контексті екологічної безпеки

Оцінювання рівня загроз в економічній сфері щодо закріплених законодавством та додатково ідентифікованих видів з урахуванням загроз у зовнішньополітичній, воєнній, соціальній, гуманітарній, науково-технологічній, екологічній сферах та безпеці державного кордону України має бути основною підставою для прийняття рішень стосовно масштабів, глибини та радикальності структурного реформування економіки, визначення цілей, обґрунтування механізмів, джерел і обсягів залучення ресурсів для його здійснення [4, с. 46–47].

Передумовою сталого розвитку України є інтеграція екологічної політики в галузеві та регіональні плани і програми з метою пошуку можливостей їх взаємного зміцнення та узгодження природоохоронних пріоритетів. Проте для галузевих міністерств і відомств це ще не набуло першочергового значення і часто сприймається як установлення обмежень щодо галузевої діяльності, створення труднощів і додаткових витрат з метою розвитку конкретної галузі.

Стратегічне планування в Україні орієнтоване не на екологічний розвиток, а лише на соціально-економічний, причому практично не враховуючи третю складову

сталого розвитку – екологічну. Відображення питань охорони навколишнього природного середовища у планах соціально-економічного піднесення відбувається шляхом підготовки незначного окремого розділу, який не містить екологічних вимог і опису альтернативних шляхів розвитку [1, с. 26].

Одним з основних інструментів інтеграції екологічної політики в галузеві політики є стратегічна екологічна оцінка. Під час V Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища (м. Київ, 2003 р.) Україна приєдналася до Протоколу про стратегічну екологічну оцінку Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті, який ратифіковано законом України №562-VIII від 01.07.2015 року.

Основи інтегрованого екологічного управління недостатньо враховуються в галузях національної економіки. Більшість міністерств створені й функціонують за галузевою ознакою і прагнуть вирішувати тільки вузькопрофільні питання. Тому практично в усіх галузевих програмах немає взагалі або є незначний розділ, що стосується екологічних питань, проте вони не пов'язані зі стратегічними завданнями національної

екологічної політики і відображають лише окремі аспекти поводження з відходами, енергоефективності та ресурсозбереження. Внаслідок цього такі програми і стратегії не мають достатньої екологічної складової, реалізація якої могла б забезпечити технічне переоснащення, упровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, мало- і безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів.

В Україні на інституційному рівні не створено державного органу, який би координував інтеграцію екологічної складової в усі сектори економіки та суспільного життя. Екологізація енергетичної, транспортної, сільськогосподарської та промислової галузей має стати пріоритетним завданням на найближчий період.

Вирішення питань економічної та екологічної інтеграції значною мірою залежить від їх коеволуції, яка супроводжується розвитком економіки, зростанням споживання ресурсів, зміною ландшафту місцевості, вирубкою лісів, побудовою гребель тощо. Виснаження ресурсів спричиняє їх подорожчання, появу нових способів виробництва, заснованих на використанні дешевих ресурсів. Це, у свою чергу, призводить до порушення екорівноваги (зникнення видів, появи нових бактерій, мікробів або мутації вже існуючих). При цьому траєкторія розвитку окремої підсистеми впливає на зміну інших.

Коеволуційною вважається взаємодія двох еволюційних процесів. Екологічна економіка використовує коеволуцію для дослідження впливу еволюції соціально-економічних систем на біофізичні, а її принципи – для пояснення взаємозв'язків розвитку економічної та екологічної систем. Коеволуційний підхід застосовується для визначення взаємодії багатьох процесів та явищ: попиту і пропозиції, користувачів і технологій, структури промисловості й технологій. Він заснований на моделі рівноваги, що періодично порушується, за якої тривалий період рівноваги може змінюватися коротким періодом бурхливого розвитку. Це означає, що розвиток можна уявити як перехід від однієї динамічної системи до іншої.

Досягнення збалансованого розвитку можливе, зокрема, шляхом обмеження споживання природних ресурсів, активізації

діяльності з ліквідації наслідків забруднення довкілля, упровадження інновацій тощо. Історичний огляд дає змогу виокремити чотири підходи до забезпечення гармонізації економічного та екологічного розвитку: нульового зростання, оптимального розподілу ресурсів, управління розвитком й інтеграції економіко-соціальної та екологічної політики. Ці підходи обумовлюють відповідні стратегії, що сприяють зменшенню деструктивного впливу економічного розвитку на навколишнє природне середовище.

Збалансований розвиток передбачає коеволуційну взаємодію між економічною, соціальною та екологічною підсистемами, тому у управлінні цим процесом слід використовувати відповідні методи і способи. Такий підхід спирається на методи управління змінами (еволюційне управління), яке ґрунтується на положеннях теорії синергетики, самоорганізації, еволюційної економіки. Для цих теорій характерний розгляд якісно нових режимів поведінки складних керованих структур – біфуркацій, атракторів, кількох оптимальних рішень тощо, що обумовлено можливістю виникнення дисипативних просторово-часових структур.

Управління збалансованим розвитком передбачає дотримання трьох принципів. Насамперед це планування досягнення бажаних змін на визначених часових горизонтах із побудовою відповідної траєкторій. Другий принцип – вимірності – є логічним наслідком першого. Він передбачає необхідність вимірності станів. Його практичне застосування потребує вирішення двох завдань: повноти опису й узгодження з діючими засобами статистики та моніторингу. Третій – субсидарність – спрямований на узгодження різнорівневих інтересів (цілей) і полягає в тому, що сформована структура процесу управління має забезпечувати його необхідними ресурсами і/або створювати умови для отримання цих ресурсів ззовні [5, с. 116–117].

Наведені принципи управління збалансованим розвитком є достатньою основою для формування на їх підставі реалізаційних принципів. Воно відбувається за ієрархічною схемою як прямі наслідки загальних принципів, їх парних кореляцій.

Ключова гіпотеза концепції управління збалансованим розвитком полягає в тому, що

ефективне регулювання однієї економічної системи має здійснюватися на підставі узгодження довгострокових цільових індикаторів еколого-економічного розвитку всіх економічних популяцій, які входять до єдиного геополітичного простору.

Розглядаючи інтеграцію як шлях до консолідованого вирішення економічних і соціальних проблем, слід усвідомлювати, що сьогодні досягнення економічного та соціального добробуту в окремій країні й світі загалом неможливе без урахування та подолання екологічних протиріч на національному й наднаціональному рівнях, спричинених агресивною поведінкою, політикою всіх без винятку суб'єктів міжнародних економічних відносин в умовах глобалізації, транснаціоналізації економіки та фінансових ринків.

В Україні ще не сформувалася національна система екологічного управління в її європейській цілісності державного, громадського і корпоративного (бізнесового) екологічного менеджменту. Нині домінує державна управлінська система в галузі охорони навколишнього природного середовища. Держава фактично монополізувала екологічну відповідальність, що призвело до її послаблення у природокористувачів – суб'єктів господарювання, власників землі й основних засобів [6, с. 29].

Перехід промислового комплексу України на модель екологічно орієнтованого розвитку можливий шляхом розроблення ефективної державної промислової політики, котра забезпечить стабільність функціонування промисловості на основі безперервного екологічно орієнтованого технологічного прогресу або так званих зелених інновацій. Екологічно орієнтований розвиток промисловості у довгостроковій перспективі потребує впровадження екоінноваційних технологій, що сприятиме прискоренню структурно-динамічних технологічних зрушень та нівелюванню циклічних коливань економіки. Одним із пріоритетних напрямів забезпечення екологоорієнтованого розвитку є екологізація промисловості, здійснення якої дасть змогу вирішити конкретні екологічні проблеми на рівні підприємств, регіонів і країни в цілому. Комплексна екологізація всього виробництва передбачає охоплення нею виробничої, економічної та управлінської систем підприємства, що позитивно вплине на підвищення ефективності використання природних

ресурсів і зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище. Держава має сформулювати нові економічні умови ведення бізнесу, які будуть сприятливими і для комплексної екологізації та залучення інвестицій саме для реалізації екологічно орієнтованих стратегій [7, с. 71].

Інтеграція України у світову економіку й систему міжнародної екологічної безпеки потребує послідовного переходу на міжнародні стандарти. Схвалена більшістю країн світу система міжнародних стандартів ISO серії 9000 ставить особливі вимоги до екологічної безпеки продукції як на стадіях її проектування, розробки, виробництва, збереження, так й утилізації після використання, що стимулює таким чином розвиток ринку екологічних інновацій.

Наша держава є учасницею 18 природоохоронних конвенцій глобального і регіонального характеру та чотирьох протоколів до них. Мінекології України координує природоохоронне співробітництво в рамках 44 довгострокових міжнародних угод і договорів.

Основними напрямами екологізації економічного розвитку і поліпшення екологічного середовища проживання людини є:

- *екологізація виробництва* – поетапне зниження рівнів впливу на навколишнє природне середовище всіх антропогенних джерел. Елементами цього напрямку повинні бути нова система нормованого допустимого впливу на довкілля, відмова від надання індивідуальних дозволів по кожному підприємству, установлення нормативів і планів поетапного зниження забруднення до рівнів, що відповідають найкращим екологічно безпечним світовим технологіям, створення розвинутої індустрії з утилізації відходів;

- *екологія людини* – формування екологічно безпечного і комфортного середовища проживання населення, місць його роботи та відпочинку, іншої соціальної активності;

- *екологічний бізнес* – розвиток ефективно конкурентного екологічного сектору економіки;

- *екологія навколишнього природного середовища* – збереження, захист і відтворення довкілля.

Основну роль в інтеграції економічного та екологічного розвитку повинні відігравати нові методи територіального планування,

землекористування і забудови, урахуваючи екологічні обмеження. Для цього необхідно створити таку систему природних територій, що особливо охороняються, котра б забезпечувала збереження екосистем у всіх природно-кліматичних регіонах країни як центрів генетичного фонду вихідного біорізноманіття.

Висновки. Інтеграція економічного та екологічного розвитку стає загальносвітовою проблемою і розглядається як на глобальному, так і регіональному й локальному рівнях. При цьому ключове місце належить стимулюванню структурної перебудови економіки на основі збереження необхідної якості навколишнього природного середовища, підтримання екологічної рівноваги, за якої одночасно з модернізацією виробничого потенціалу традиційних галузей стимулюється швидкий розвиток новітніх галузей з урахуванням перспективних інтересів суб'єктів економіки з метою забезпечення екологічної стабільності виробництва.

Перехід економіки в якісно інший стан дасть змогу на основі економічного зростання та екологічної складової подолати системну деформацію відтворювальних циклів усіх рівнів, що здійснить зворотний вплив на формування сприятливих умов для економічного піднесення в майбутньому й збереження довкілля. У зв'язку з цим актуалізується завдання дослідження сучасних підходів, стратегій і методів екологічної економіки для прийняття екологічно обґрунтованих управлінських рішень і забезпечення стійкого розвитку в довгостроковій перспективі.

Набувають важливості питання стійкості еколого-економічних систем під впливом господарської діяльності економічних суб'єктів у довгостроковому періоді, зокрема скорочення біорізноманіття, вразливість людини до глобальних змін, у тому числі кліматичних, використання природних ресурсів на всіх географічних широтах та інституційних рівнях. Особливу увагу необхідно приділяти міжнародним і регіональним еколого-економічним проблемам, розвитку нових методологічних підходів у сфері економіки навколишнього природного середовища, гармонізації інтересів бізнесу і збереження якості довкілля, взаємодії всіх зацікавлених сторін (підприємців, контролюючих та природоохоронних органів, населення,

громадськості та ін.) у контексті сталого розвитку, а також ролі інформаційних технологій і моделювання в еколого-економічному управлінні в частині перспективних економічних інтересів.

Список використаних джерел

1. Штуца В.М. Проблеми інтеграції економічної та екологічної політики України / В.М. Штуца // Актуальні проблеми політики. – 2016. – Вип. 57. – С. 21–31.
2. Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) / під ред. М.І. Долішнього, В.С. Кравціва. – Л., 1999. – 243 с.
3. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наук. доп. / за ред. Л.В. Шинкарук; Державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України». – К., 2015. – 304 с.
4. Васіна А.Ю. Структурне реформування національної економіки: методологічні та інституційні аспекти : [монографія] / А.Ю. Васіна. – Тернопіль, 2017. – 392 с.
5. Половян О.В. Збалансований розвиток економічних та екологічних систем (кoeволюційний підхід) : [монографія] / О.В. Половян; НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2012. – 480 с.
6. Іванова Т.В. Формування стратегії екологічної безпеки в Україні / Т.В. Іванова // Науковий вісник Академії муніципального управління. – 2002. – Вип. 4. – С. 29. – (Серія «Управління»).
7. Брижань І.А. Напрями трансформації моделі розвитку промисловості України / І.А. Брижань // Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації : зб. наук. стат. / ПНПУ ім. В.Г. Короленка. – Полтава: Скайтек, 2015. – 244 с.

References

1. Shtutsa, V.M. (2016). Problemy intehratsii ekonomichnoi ta ekolohichnoi polityky Ukrainy [Problems of integration of economic and ecological policy of Ukraine]. *Aktualni problemy polityky*, 57, 21–31 [in Ukrainian].
2. Dolishnii, M.I., Kravtsiv, V.S. (Eds.). (1999). *Stratehiya ekolohichnoyi bezpeky (rehionalnyy kontekst)* [Environmental safety strategy (regional context)]. Lviv. [in Ukrainian].

3. Shynkaruk, L.V. (Eds.). (2015). *Strukturni transformatsiyyi v ekonomitsi Ukrainy: dynamika, superechnosti ta vplyv na ekonomichnyy rozvytok: naukova dopovid* [Structural Transformations in the Ukrainian Economy: Dynamics, Contradictions and Impact on Economic Development: Scientific Report]. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Vasina, A.Yu. (2017). *Strukturne reformuvannya natsionalnoi ekonomiky: metodolohichni ta instytutsiini aspekty* [Structural Reforms of the National Economy: Methodological and Institutional Aspects]. Ternopil [in Ukrainian].
5. Polovian, O.V. (2012). *Zbalansovanyi rozvytok ekonomichnykh ta ekolohichnykh system (koevoliutsiynyi pidkhid)* [Balanced development of economic and ecological systems (co-evolutionary approach)]. Donetsk. [in Ukrainian].
6. Ivanova, T.V. (2002). *Formuvannya stratehii ekolohichnoi bezpeky v Ukraini* [Formation of the strategy of ecological safety in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriya «Upravlinnia»*, 4, 29. [in Ukrainian].
7. Bryzhan, I.A. (2015). *Napriamy transformatsii modeli rozvytku promyslovosti Ukrainy* [The directions of transformation of the model of industrial development in Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichni transformatsii v epokhu hlobalizatsii*. Poltava: Skaitek. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 5 липня 2018 року